

UTEGEMEZI AU UTEGEMEANO BAINA YA KENYA NA TANZANIA KATIKA UKUZAJI NA UENDELEZAJI WA KISWAHILI NCHINI KENYA?¹

NATHAN OYORI OGECHI

Muhtasari

Makala haya yanatathmini iwapo ukuzaji na uendelezaji wa Kiswahili nchini Kenya unategemea shughuli za kuiendeleza lugha hii zinazoafanywa na Tanzania ama unatokana na kutegemeana baina ya mataifa haya katika kukikuza na kukiendeleza Kiswahili. Baadhi ya njia za kuiendeleza lugha zinajumuisha: kuisanifisha, kuifanyia utafiti na kuiimarisha kwa kuitungia kamusi, vitabu vya sarufi, kazi za kisanaa na kuitumia serikalini, mahakamani, katika elimu n. k. Makala haya yanaonyesha kuwa ingawa kuna utegemeano kati ya Kenya na Tanzania katika ukuzaji na uendelezaji wa Kiswahili, Tanzania inategemewa zaidi. Hususan inadhahirishwa kuwa Kenya imeitegemea Tanzania kwa kuagizia machapisho, wataalamu wa Kiswahili mbali na kutumia istilahi na hata kuchuma nafuu mifano ya Tanzania katika utumishi wa umma. Fauka ya hayo, inaonyeshwa kuwa pale ambapo Kenya haijafaidi kutokana na ufanisi wa Tanzania, ikiiga mfano wa Tanzania, upo uwezekano wa kufaulu.

1. Utangulizi

Kiswahili ni lugha ya taifa kirasmi katika mataifa ya Afrika Mashariki (Kenya, Tanzania na Uganda); na lugha hii inakua kwa haraka ingawa bado ni lugha ya ukanda tu (Mazrui na Mazrui 1995; Amidu 1995) inapolinganishwa na lugha za kimataifa kama vile Kiingereza, Kifaransa, Kispenia mbali na nyingine. Chimbuko lake ni kaskazini mwa mwambao wa Kenya, na imesambaa kusini mwa mwambao wa Kenya, Tanzania hadi visiwa vya Komoro (Chiraghdin & Mnyamapala 1977). Kabla ya ukoloni wa Mzungu mwishoni mwa karne ya 19, shughuli za kidini na kibiashara zilikisambaza Kiswahili katika sehemu za bara hadi Jamhuri ya Kidemokrasi ya Kongo na zaidi.

Kiswahili kiliwafaa Wakenya katika vita vya ukombozi dhidi ya ukoloni wa Mwingireza hadi uhuru uliponyakuliwa mnamo 1963. Rais Mzee Kenyatta alitangaza uhuru wa Kenya kwa Kiswahili na akalikutubia bunge la kwanza la Kenya huru (1963-1969) kwa Kiswahili na kusema kuwa baada ya muda mfupi Kiswahili kinge kuwa lugha rasmi nchini (Chiraghdin & Mnyampala 1977; Marshad 1993; Amidu 1995). Lakini hilo halikupata kutokea. Mnamo

¹ Makala haya yaliwasilishwa katika semina ya kila mwaka ya Idara ya Kiswahili na Lugha nyingine za Kiafrika katika chuo kikuu cha Moi, Kenya mnamo Juni 1998. Nimefanya masahihisho mengi kutokana na maoni ya waliohudhuria na utafiti zaidi. Ninawashukuru wote waliotoa maoni yao. Hata hivyo, nakubali lawama kuhusu dosari zozote zilizomo makalani.

1967, Mh. Kamwithi Mwinyi aliwasilisha hoja ya kulitaka bunge litekeleze pendekezo la Rais Kenyatta kwamba Kiswahili kiwe lugha rasmi ya bunge (Marshad 1993). Hoja yake ilipingwa na wabunge kadhaa wakiongozwa na aliyekuwa mkuu wa sheria ambaye alidai kwamba ingekuwa vigumu kwake kutafsiri vifungu vya sheria na katiba kwa Kiswahili (Harries 1976). Hata hivyo ujasiri wa wabunge katika bunge la nne nchini Kenya (1974 – 1978) uliifanya serikali itafute namna ya kuwanyamazisha wabunge waliokuwa machachari sana. Kwa hivyo, mnamo Julai 1974 kukafanywa marekebisho ya kikatiba ili kukifanya Kiswahili lugha ya majadiliano bungeni ingawa miswada ingewasilishwa kwa Kiingereza.

Matumizi ya Kiswahili katika shughuli za umma yalifikia kilele wakati wa utawala wa Rais Moi (1978 – 2002) kwani weledi wa Kiswahili na Kiingereza ulifanywa sharti la kimsingi kabla ya kugombea vyeo katika chama cha KANU, mabaraza ya miji na bunge (Amidu 1995). Licha ya haya, Kiingereza kiliendelea kutumika na kwa kiasi kikubwa hadi sasa Kiingereza kinatumika zaidi ya Kiswahili bungeni. Hata hivyo, Kiswahili kimekuzwa na kuendelezwa nchini katika miaka ya hivi majuzi. Ufanisi huu umepata msukumo na msaada mkubwa sana sio tu kutoka kwa juhudi na motisha ya Wakenya pekee bali pia kutoka kwa jirani zao Watanzania ambao walianza kukikuza na kukiendeleza mara tu baada ya kupata uhuru. Kwa sababu hiyo makala haya yanajaribu kutathmini iwapo Kenya imekuwa tu ikiifuata Tanzania unyonyo bila kuchanngia ukuzaji na uendelezaji wa Kiswahili au pia imekuwa ikichangia. Kwa hivyo, swali linalojibiwa na makala haya ni: Je, ukuzaji na uendelezaji wa Kiswahili nchini Kenya umeitegemea sana Tanzania au kuna utegemeano baina ya mataifa haya?

Kisa na maana ya kutathmini mchango wa Tanzania nchini Kenya ilhali mchango wa mataifa mengine yanayotumia Kiswahili umeachwa ni kutokana na ukweli kuwa Tanzania imejibainisha duniani kama taifa ambalo lipo katika msitari wa mbele katika kukikuza Kiswahili na ni taifa linalotegemewa sana. Isitoshe, Tanzania ina vyombo kadhaa vyenye jukumu la kukikuza na kukiendeleza Kiswahili nchini humo na ulimwenguni pia na shughuli za vyombo hivyo zinagharamiwa na serikali.

Makala haya yanaongozwa na nadharia-tete kuwa Kenya inaitegemea Tanzania katika ukuzaji na uendelezaji wa Kiswahili nchini Kenya. Utegemezi huo unatokana na kuchuma nafuu ya utafiti wa vyombo vya Kitanzania, kuiga mafanikio ya Tanzania katika kutumia Kiswahili, na kuwatumia wataalamu Watanzania na kazi za Watanzania – za kisanaa na zisizokuwa za kisanaa kwa Kiswahili - nchini Kenya. Hii nadharia-tete inazingatiwa kwa kusasambua matumizi ya Kiswahili katika maeneo kama vile: siasa, utumishi wa umma, elimu, uchapishaji, na istilahi pamoja na kamusi. Makala haya yamejikita katika kipindi cha kihistoria kati ya mwongo wa uhuru (1960) hadi 2000. Pia Tanzania inajumuisha Tanzania bara na visiwa vya Zanzibar na Pemba.

Kila kipengele ambacho kimeshughulikiwa kimebainishwa kwanza. Kisha inaonyeshwa ni jinsi gani Tanzania imetumia Kiswahili kwa hicho kipengele. Halafu inaonyeshwa ni vipi

Kenya ama ilivyoiga/inavyoiga mfano huo wa Tanzania, inavyolingana na Tanzania au vile ambavyo Kenya hailingani na Tanzania. Pale ambapo kuna mshabaha wa sera, inadhihirishwa iwapo Kenya iliitangulia Tanzania katika kuifuata sera hiyo au iliianzisha sera hiyo baada ya Tanzania. Isitoshe, pale ambapo hakuna mlingano inatathminiwa iwapo kuna manufaa yoyote ambayo yanaweza kujiri iwapo nchi moja ingefuata mfano wa nchi nyingine. Kutokana na mjadala huo linatolewa hitimisho la kujibu swali iwapo kuna utegemezi au/na utegemeano kati ya Kenya na Tanzania katika kukikuza na kukiendeleza Kiswahili nchini Kenya.

2.1 Kiswahili katika Siasa

Chambilecho Gibbe (1981:101):

.....wanasiasa ndio wanauwezo wa kukipa Kiswahili nafasi ya kutumika na kukifanya kipendwe na wananchi. Uamuzi wa wanasiasa una nguvu na, kama utaweza kufuatiliwa, unaweza kuleta fanaka.

Ni wazi kuwa wanasiasa wana uwezo wa kukipa Kiswahili motisha, nguvu na uwezo wa kukua na kuendelea vilivyo. Tangu wakati wa kudai uhuru, wanasiasa wa Tanganyika (baadaye Tanzania) walikitumia Kiswahili kuwaunganisha wananchi wa zaidi ya makabila 120. Chini ya utawala wa chama cha TANU (Tanganyika African National Union) na baadaye CCM (Chama cha Mapinduzi) kilichoongozwa na Marehemu Rais Julius Nyerere, Kiswahili kilitangazwa kuwa lugha rasmi, ingawa Kiingereza bado kiliendelea kutumika kwa mawasiliano ya kimataifa (Bangbose 1991). Leo hii vikao vyote vya kisiasa katika ngazi za nyumba kumi kumi, kijiji, kata, wilaya, mkoa hadi taifa na bungeni huendeshwa kwa Kiswahili (Gibbe 1997). Isitoshe, hotuba zote rasmi, hasa za rais, hutungwa na kusomwa kwa Kiswahili. Mjadala bungeni pia huendeshwa kwa Kiswahili (MacWilliam & Chuwa 1990). Kiswahili kimefungamana sana na siasa ya Tanzania kiasi kwamba yeyote anayejinasibisha na Kiswahili anaweza kufanikiwa kisiasa mahali popote nchini. Kiswahili si lugha ya kikundi au tabaka lolote nchini Tanzania (Amidu 1995:54). Ingawa lugha za kikabila zingalipo bado, hisia za kikabila na kirangi si muhimu katika siasa ya Tanzania alimuradi Kiswahili kitumike.

Isitoshe, vyama vyote vya kisiasa vilivyochipuka kufuatia kuanzishwa kwa siasa ya vyama vingi tangu 1992 huendesha shughuli zao kwa Kiswahili. Ndiposa Amidu (1995) anaripoti kuwa Kiswahili kimechukua nafasi ya kutopendelea upande wowote katika mjadala mkali kuhusu kuendelea kuwepo muungano kati ya visiwa vya Zanzibar na Pemba kwa upande mmoja na Tanzania bara kwa upande mwingine. Ijapokuwa yaelekea kuwa suala hapa ni kati ya Uislami kwa upande mmoja na Ukristo na dini za kienyeji kwa upande mwingine (Mazrui & Shariff 1994; Hamad 1995), Kiswahili kimechukua nafasi ya kati na kati kwani kinatumika na makundi yote mawili katika kuuendesha mjadala huu. Fauka ya yote, kwa asili mia kubwa shughuli zote za habari kama vile magazeti, utangazaji n.k. huendeshwa kwa Kiswahili (Amidu 1995).

Nchini Kenya hali iko tofauti kidogo lakini inaelekea kubadilika. Kisiasa, sera ya lugha tangu uhuru kama ilivyokuwa wakati wa ukoloni ni tepetepe (Mukuria 1995). Upo ukweli kwamba Kiswahili hakikupewa umuhimu hata katika siku za mwanzo za uhuru. Ni bayana

kuwa Rais Marehemu Kenyatta alitangaza bungeni mnamo Desemba 14, 1963 kuwa karibuni shughuli zote za bunge zingeendeshwa kwa Kiswahili. Lakini wabunge kadhaa hawakuwa tayari kuutekeleza wito huo (Harries 1976; Marshad 1993; Amidu 1995). Wanasiasa maarufu wakati huo walikipinga Kiswahili na kukiita lugha ya Kiarabu. Kwa mfano, aliyekuwa mkuu wa sheria, alisema:

Kiswahili kimetokana na Kiarabu. Ni lugha iliyochimbuka kutoka kwa Waarabu. Kiswahili si lugha yetu sambamba na Kiingereza ambacho ni lugha ya kigeni. (Mazrui na Mazrui 1995:78) (Tafsiri)²

Isitoshe, Amidu (1995) anamnukuu Harries (1976) kuwa Wakikuyu walikiona Kiswahili kama tisho kubwa kwao kwani kingepingana na lugha yao na hivyo utawala wao (Marehemu Rais Mzee Kenyatta alikuwa Mkikuyu). Pia wasomi teule walitaka kuhifadhi nafasi yao ya hadhi kazini na katika jamii. Hawakutaka Kiswahili kiiyeyushe hadhi hiyo kupitia kwa Kiswahili kukubaliwa kutumiwa shuleni na katika kuwaajiri watu kazi za ngazi za juu.

Mwelekeo hasi dhidi ya Kiswahili pia ulishikiliwa na wabunge wengi. Mathalani, ingawa Mzee Kenyatta na chama cha KANU walikitangaza kuwa lugha ya majadiliano bungeni mnamo 1974, wabunge wengi walichukulia tangazo hilo kama kikwazo kwao kuishambulia serikali (Amidu 1995; Mazrui & Mazrui 1995) kwani hawangeweza kujieleza vizuri kwa Kiswahili. Fauka ya hayo, juhudi hazikufanywa kuzirekebisha sheria za bunge hadi 1979 ili kuhalalisha agizo la rais. Marekebisho yalitokea baada ya Rais Moi kuchukua usukani kufuatia kifo cha Mzee Kenyatta mnamo Agosti 1978. Rais Moi aliazimia kulifanya bunge la Kenya la ujozi lugha (Kiingereza na Kiswahili) na pia kuwawezesha baadhi ya mashabiki wake ambao hawakukifahamu Kiingereza kuteuliwa kama wabunge maalum (Mazrui 1998).

Awali siasa ya nje ya bunge, hasa vijijini, iliendeshwa kwa lugha za kikabila. Lakini tangu mwongo wa tisini, labda kwa kufuata mfano wa Tanzania, kwa utaratibu wabunge na mawaziri wamebadili na kuanza kuhutubia mikutano ya hadhara kwa Kiswahili. Pia siasa ya vyama vingi tangu 1991 huenda ikahimiza matumizi zaidi ya Kiswahili katika siasa hususan kutokana na sheria ya Septemba 1992 kuhusu uchaguzi wa rais. Sheria hiyo inamlazimu mshindi wa kiti cha urais kujipatie angalau 25% ya kura zote za mikoa mitano kati ya mikoa yote saba nchini. Kwa maoni ya Mazrui na Mazrui (1995:198) sheria hii itamlazimu mgombea wa kiti cha urais kuwa mweledi wa Kiswahili ili aweze kufanikiwa kupata kura za mikoa mbalimbali iliyomilikiwa na watu wa makabila mbalimbali.

Vile vile tunahisi kuwa kifungu cha katiba kinachotoa kikwazo kwa mwanasiasa kushikilia cheo cha urais kwa vipindi viwili vya miaka mitano mitano huenda kikawafanya wanasiasa, hasa wale wanaotazamia kugombea urais baadaye, wajitambulishe kama Wakenya. Njia mojawapo ya kufanya hivyo ni kutumia Kiswahili katika mikutano yao – nje na ndani ya bunge - sambamba na vile wanavyofanya Watanzania. Mtindo huu umeanza kujitokeza. Kwa mfano, mnamo 1997 nilihudhuria mkutano wa kampeni katika eneo la uwakilishi bungeni la Nyaribari Masaba huko Kisii ambapo mgombea kiti cha bunge aliongea kwa Kiswahili.

² Nimefanya tafsiri zote za marejeleo ya Kiingereza katika makala yote

Mkutano huo ulifanyika katika mahali ambapo watu wote wanazungumza lugha ya Ekegusii³ ambayo huyo mgombea kiti cha bunge aliimudu vilivyo. Tunaweza kuhitimisho kuwa labda aliamua kuzungumza kwa Kiswahili ili kujitambulisha kama Mkenya na kiongozi wa kitaifa badala ya kujitambulisha kama Omogusii na kiongozi wa Abagusii pekee.

Eneo lingine la kisiasa linaloelekea kutumia matumizi ya Kiswahili ni mikutano ya baraza kuu za vyama vya kisiasa nchini. Chama kinachotawala cha KANU, kwa mfano, huendesha mikutano ya baraza zake za wajumbe kwa Kiswahili. Vyama vingine navyo vimeanza kufanya hivyo. Baada ya muda usiokuwa mrefu makundi mengine yanayoendesha shughuli zao kwa Kiingereza yatalazimika kubadili sera yao kwa Kiswahili iwapo yangependa kuwavutia Wakenya wengi.

Kisiasa, hata hivyo, Wakenya wamebaki nyuma wakilinganishwa na wenzao Watanzania. Kumbukumbu au dondoo zote za mikutano ya kisiasa hunukuliwa na kuhifadhiwa kwa Kiingereza. Pale ambapo Kiswahili kinatumika kinajitokeza tu kama tafsiri ya nakala rasmi ya Kiingereza. Hata hotuba rasmi za rais hutungwa na kusomwa kwa Kiingereza ilhali Kiswahili kinatolewa tu kama tafsiri inayokuja baadaye. Rais mwenyewe huwa haisomi tafsiri ya hotuba kwa Kiswahili bali anashereheshea tu kwa muhtasari aliyoyasema kwa Kiingereza (Kembo-Sure 1991). Hivyo ndivyo manifesto za vyama vya kisiasa hutungwa. Kwa kuwa nakala muhimu inayojitokeza kwanza huwa ni ya Kiingereza inaelekea kwamba Kiswahili kimedunishwa.

Kwa ujumla, kwa kuwa inaelekea kwamba Wakenya ni maarufu katika kufaidi mazingira mbalimbali na siasa ya sasa na mahitaji yake vinalazimu matumizi ya Kiswahili, upo uwezekano kwamba punde si punde Kiswahili kitazagaa katika maeneo yote ya siasa. Wakifanya hivyo, Wakenya watakuwa wamefuata mfano wa Tanzania. Kwa kuiga mfano huo wa Tanzania upo uwezekano kuwa ukabila na vita vya kikabila vilivyoikumba Kenya vilivyotokea katika majilio ya chaguzi za 1992 na 1997 (Mazrui 1998) vitakuwa vimezikwa katika kaburi la sahai. Anavyodai Mazrui (1998: 7)

Uchaguzi wa 1997 ulithibitisha kwa mara nyingine nguvu ya ukabila na hisia za kikabila katika uhuru wa mtu kujiunga na watu wengine, siasa na uchaguzi wa vyama vingi nchini Kenya. Democratic Party⁴ ilijipatia wingi wa kura katika maeneo yanayomilikiwa na makabila ya GEMA (ya Gikuyu, Embu na Meru); National Development Party iliwika sana huko Nyanza; na ingawa wapiga kura wa Mkoa wa Magharibi waligawa kura zao, Chama cha Ford-Kenya kilipata ufanisi mkubwa huko

Matokeo haya ya uchaguzi yanaakisi imani ya wapiga kura kwa makabila yao na wala si imani kwa taifa lao. Hii ni kwa sababu ingawa inadaiwa kuwa Kiswahili ni lugha ya taifa,

³ Ekegusii lugha ya Kibantu inayozungumzwa katika mkoa wa Nyanza na jamii ya Abagusii (wingi (Omogusii – umoja)). Katika baadhi ya tafiti lugha hii huitwa Kisii/Kikisii. Kisii ni mji ni makao makuu ya wilaya itwayo Kisii.

⁴ Democratic Party ni chama kilichoanzishwa na Mwai Kibaki. Wengi wa viongozi wa chama hicho akiwemo Kibaki wanatoka makabila ya GEMA (Gikuyu, Embu, Meru na Akamba). Hadi kilipojiunga na KANU mnamo Machi 18, 2002, National Development Party ni chama kilichoongozwa na Raila Odinga ambaye ni Mluo kutoka Nyanza. Chama cha Ford-Kenya kinaongozwa na Wamalwa Kijana ambaye ni Mluha kutoka Mkoa wa Magharibi.

mgeni anayewasili kwa mara ya kwanza katika uwanja wa ndege huko Nairobi au Eldoret hasatikia Kiswahili kikitumika sana; bali, atakisikia Kikamba au Kikikuyu huko Nairobi ilhali Kikalenjin kitazagaa kimatumizi huko Eldoret. Kwa lugha nyingine, utaifa finyu umehinikiza ukilinganishwa na utaifa mpana wa Kenya. Lakini kwa kusisitiza matumizi ya Kiswahili katika siasa, ufumbuzi utakuwa umepatikana sio tu kwa matatizo ya kisiasa bali pia kutainua na kuendeleza Kiswahili nchini Kenya.

2.2 Kiswahili katika Utumishi wa Umma

Watumishi wa umma wana dhima kubwa katika ukuzaji na uendelezaji wa Kiswahili. Wao ndio huzibuni na kuzitunga sera za serikali na baadaye wao ndio huzielezea na kuzitekeleza sera hizo. Kwa hivyo, wana nafasi nzuri ya kuchangia katika kukikuza na kukiendeleza Kiswahili. Katika muktadha wa makala haya, watumishi wa umma ni watu wafanyao kazi katika ofisi mbalimbali za serikali pamoja na maafisa wa utawala wa mikoa.

Nchini Tanzania, shughuli zote za utumishi wa umma huendeshwa kwa Kiswahili. Wakuu wa mikoa, wilaya na tarafa huwasiliana na raia kwa Kiswahili. Hata vibandiko vya milango ya ofisi vimeandikwa kwa Kiswahili k.m. Mkuu wa mkoa wa Mwanza. Kwa kutumia lugha hii sera za serikali, hasa ile ya ujamaa wa kujitegemea vijijini, ilipata kufafanuliwa na kutekelezwa vilivyo.

Hali siyo hivyo ilivyo nchini Kenya. Kasumba ya mkoloni imerithiwa anavyoeleza Westaway (1995: 2):

[...] kama tunavyojua, nchini Kenya leo, Kiswahili ni lugha ya taifa wakati ambapo Kiingereza ni lugha rasmi inayotumiwa katika elimu, mahakama, jeshi, utumishi wa umma na nyanja nyingine za maisha ya umma (Tafsiri)

Watumishi wa umma wako katika „tabaka“ lao tofauti linaloimarishwa na matumizi ya Kiingereza (Amidu 1995). Vibandiko vya ofisi ni vya Kiingereza k.v. Chief Supplies Officer n.k. Tangu uhuru, hata hivyo, serikali imeazimia kuwa maafisa wake waeleze sera za serikali vilivyo. Ijapokuwa Kiingereza ni lugha rasmi, maafisa hao wanatakiwa kuwa weledi wa Kiswahili. Lakini inaelekea hali haikuwa hivyo na mnamo 1970, Tume ya Wamalwa (juu ya mafunzo ya watumishi wa umma) ilielezwa kuhusu mkuu wa tarafa mmoja aliyekuwa akiendesha mikutano ya hadhara kwa Kiingereza na kutumia wakalimani (Mukuria 1995). Kamati hiyo ilipendekeza kuwa zitolewe kozi kabambe za Kiswahili katika Taasisi ya Utawala ya Kenya, Chuo cha Watumishi wa Umma huko Kabete na Taasisi ya Mafunzo ya Serikali huko Maseno.

Hata hivyo, inaelekea kwamba hali haikubadilika. Mulusa (1978) aliripoti kuwa mafunzo yaliyokuwa yakitolewa kwa maafisa wa maendeleo nyanjani pamoja na wale wa utawala kutoka serikalini na mashirika yasiyokuwa ya serikali yalishindwa kufanikiwa kwa mujibu wa kongamano la maafisa hao lililofanyika huko Nakuru manamo Machi 20 na 21, 1978. Ilidaiwa kuwa matumizi ya Kiingereza badala ya Kiswahili yalikuwa ni kikwazo kikubwa

mno kwa mawasiliano yao na wananchi huko vijijini na baadhi ya sehemu za mijini. Kwa hivyo, kongomano hilo pia lilipendekeza kuwa Kiswahili kitumike badala ya Kiingereza.

Mapendekezo ya makundi hayo mawili ya kufunza kwa Kiswahili yalianza kutolewa huko Kabete tangu 1985. Isitoshe tangu 1985, serikali ilizifanya wilaya kuwa mashina ya mipango yote ya maendeleo ya serikali na kuwataka watumishi wote wa umma kuwa weledi wa Kiswahili (Tuli 1985). Leo hii, ni lazima mkuu wa tarafa apasi mtihani wa kuandika na kuhutubia kwa angalau dakika kumi bila kusitasita na kuelezea sera za serikali kwa Kiswahili kabla ya kupandishwa cheo na kuwa DOI.

Kwa hivyo, ijapokuwa hali halisi imelazimu kubadilika kwa sera, Kenya pengine pia imechuma nafuu ya kifano cha Tanzania ambapo Kiswahili kinatumiwa katika shughuli zote za utumishi wa umma. Kwingineko Kiswahili kinatumika katika hati rasmi za serikali k.v. kwenye pasipoti, usajili wa watu, uzazi, vifo, kwenye ofisi za posta, benki n.k. Maofisa wa polisi pia hukutumia Kiswahili miongoni mwao na vile vile kwa umma. Fauka ya yote, rais, mawaziri na manaibu wao huapa kulitumikia taifa kwa Kiswahili.

Machifu na manaibu wao huhutubu zaidi kwa lugha za kikabila kuliko wanavyofanya kwa Kiswahili isipokuwa tu katika sehemu za mijini na mwambao wa pwani. Kwa ujumla, shughuli za umma nchini huendeshwa kwa Kiswahili isipokuwa katika maeneo ya vijijini.

2.3 Kiswahili katika Mahakama

Amidu (1995) anaripoti kuwa Kiswahili kinatumika sana katika mahakama za viwango vya chini nchini Tanzania. Mijadala yote mahakamani hufanywa na kunukuliwa kwa Kiswahili isipokuwa katika mahakama kuu ambapo unukuzi hufanywa kwa Kiingereza. Kwa upande wake, ingawa hakuna matumizi ya Kiswahili mahakamani nchini Kenya, zipo ishara kwamba baada ya muda usiokuwa mrefu Kiswahili kitachukua nafasi yake. Hii ni kwa kuwa Kiswahili pamoja na lugha za kikabila hutumika katika majadiliano ya mahakama za chini kupitia kwa wakalimani ilhali Kiingereza ndiyo lugha ya kurekodi shughuli zote. Kisa na maana ya kufanya hivi, inadaiwa ni kwamba itabidi rekodi hizo zikaguliwe na mahakama kuu. Sababu hii haina mashiko kwani rekodi hizo bado zinaweza kukaguliwa kwa kuwaajiri wakalimani iwapo majaji hawawezi kutumia Kiswahili.

Kwa ujumla, inaelekea kuwa kwa kiwango kikubwa Kenya haijafaidi mfano wa Tanzania kuhusu Kiswahili katika shughuli za sheria. Utafiti umeonyesha kuwa iwapo Kiswahili kingetumika badala ya kutumia Kiingereza na kisha wakalimani wakatafsiri kwa Kiswahili na lugha nyingine za kikabila shughuli za mahakama zingefanikiwa nchini Kenya (Okeiga 1997). Washtakiwa wataweza kujieleza vilivyo na kueleweka kuliko kuwategemea wakalimani ambao uwezo wao wa kutafsiri masuala ya kisheria kwa lugha za kikabila ni wa wasi wasi.

2.4 Kiswahili katika Elimu

Elimu ni nguzo muhimu sana katika ukuzaji na uendelezaji wa Kiswahili. Tanzania imekitumia Kiswahili katika takriban ngazi zote za elimu. Katika shule chache zilizopo za chekechea na zile za msingi, Kiswahili ndiyo lugha ya kufundishia (Gibbe 1997). Katika shule za upili, Kiswahili na Kiingereza hutumika. Pia Kiswahili kinafundishiwa masomo ya Sarufi ya Kiswahili, Fasihi na Siasa ilhali Kiingereza hufundishiwa masomo ya Fizikia, Eliviumbe, Zaraa, Jiografia, Historia, Biashara, Hisabati, Sayansi Kimu na Masomo ya Kiufundi. Ingawa Kiingereza kimesambaa katika kozi nyingi, utagundua kuwa ufafanuzi wa masuala katika kozi zote hufanywa kwa Kiswahili ili kuelewesha mambo (Rubanza 1999). Isitoshe, Kiswahili hutumiwa kufundishia katika vyuo vya ualimu na pendekezo la kutumiwa Kiswahili kufundishia katika chuo kikuu limewahi kutolewa. Hata hiyo, pendekezo hili halikutekelezwa na tangu 1986-7 (Westaway 1995; Mazrui & Mazrui 1995), sera ya lugha katika elimu nchini Tanzania inaelekea kukipendelea Kiingereza. Kiingereza kinatumiwa katika vyuo vikuu na elimu ya juu.⁵ Hii inadhihirisha kuwa Kiswahili hakikupewa „kipaumbele katika mahali kilimochimbuka“ (Amidu 1995).

Katika chuo kikuu, Kiswahili hutumika tu kwa kufundishia Isimu ya Kiswahili na Fasihi ya Kiswahili. Hata katika kiwango hiki, Kiswahili kilikuwa kinafundishwa kama kipengele tu katika taaluma ya isimu katika siku za awali kati ya 1964 na 1971. Tangu 1970 kumekuwa na Idara ya Kiswahili katika Chuo Kikuu cha Dar es salaam. Lakini inashangaza kuwa idadi ya wanafunzi hata katika shahada ya kwanza ya digrii ni ndogo ukilinganisha na idadi ya wananchi kwa jumla. Kwa mfano, Amidu (1995) anaeleza kuwa kati ya 1970 na 1989 ni wanafunzi 1,887 pekee walikuwa wamefuzu kwa Kiswahili kutoka kwa idara hiyo. Kwa ujumla, Kiswahili kimenawiri katika elimu ya msingi, sekondari na vyuo vya kiufundi nchini Tanzania. Pia ingawa idadi ya wazamili na wazamifu si kubwa, Tanzania ina wataalamu wengi wa isimu na fasihi ama waliosomea nchini Tanzania au ng'ambo.

Inafaa tukumbuke kuwa Kenya haijakuwa na mfumo na sera thabiti kuhusu Kiswahili tangu uhuru (Mukuria 1995). Hali hii ipo wazi kupitia ripoti za tume mbalimbali zilizoteuliwa pindi tu baada ya uhuru, Tume ya Elimu ya Kenya chini ya wenyekiti wa Ominde (Republic of Kenya 1964) iliundwa mnamo 1964 ili ichunguze mfumo wa elimu. Tume hii ilitoa mapendekezo mawili muhimu kuhusu Kiswahili: (i) Kiswahili kifanywe somo la lazima katika shule za msingi na za upili, na (ii) idara ya isimu na lugha za Kiafrika ianzishwe katika Royal College (baadaye Chuo Kikuu cha Nairobi) na kwamba Kiswahili kiwe somo kuu la idara hii. Kamati ya Ominde ilielezwa kuwa ulikuwepo uhaba wa walimu waliohitimu kwa Kiswahili. Ili Kusuluhisha tatizo hili tume ikapendelea kuanzishwa kwa kozi maalumu za nyakati za likizo kwa walimu wa shule za msingi. Wizara ya elimu pia ikatakiwa ianzishe

⁵ Elimu ya juu inamaanisha masomo baada ya shule ya upili k v. vyuo vya ufundi, ualimu n. k.

kozi maalumu ya kuwanda wahadhiri wa vyuo vya ualimu. Hapa chini tunatathmini jinsi gani mapendekezo haya yalivyotekelezwa.

Pendekezo la kukifanya Kiswahili somo la lazima katika shule za msingi halikutekelezwa na lilipotekelezwa, lilishughulikiwa kwa shingo upande. Kwanza, Kiswahili hakikutahiniwa katika mtihani wa mwisho wa elimu ya shule za msingi. Kiswahili kilipewa dhima sawa na masomo ya Dini, Kwata na Sanaa. Kwa hivyo, walimu katika shule nyingi hawakuona sababu ya "kupoteza" muda wakifundisha somo ambalo si muhimu. Badala yake vipindi vilivyotengewa Kiswahili vilitumiwa katika kudurusu masomo yaliyotahiniwa, hasa Kiingereza na Hisabati. Isitoshe, kikilinganishwa na Kiingereza ambacho kilitengewa vipindi kumi, Kiswahili kilipangiwa vipindi viwili tu kwa juma (Chiraghdin & Mnyampala 1986). Katika shule za upili, Kiswahili hakikuwa somo la lazima na hivyo baadhi ya shule ziliamua kutokifundisha na kilipofundishwa, wanafunzi walikuwa na hiari ya kuchagua au kutochagua somo la Kiswahili.

Inavyoelekea ni kwamba kasumba dhidi ya Kiswahili iliyopandwa wakati wa ukoloni ilendelezwa katika mfumo wa elimu baada ya uhuru ndiposa Mazrui & Mazrui (1995) wakahitimisha:

[...] katika majilio ya uhuru, Kiingereza kilikuwa mbioni kuchukua nafasi ya Kiswahili kama lugha ya kufundishia nchini kote. Baada ya hapo Kiswahili hakikunyakua tena nafasi yake kama lugha ya kufundishia na, hakika kilikaa vivyo hivyo kama somo la hiari kwa zaidi ya maika ishirini ya uhuru nchini Kenya. (Tafsiri)

Pendekezo la pili la Tume ya Ominde lilishughulikiwa katika mwaka wa masomo wa 1969-70 wakati ambapo Idara ya Isimu na Lugha za Kiafrika ilianzishwa katika chuo kikuu cha Nairobi. Hata hivyo, ufundishaji wa Kiswahili kwa makini haukufanywa. Kozi zote za isimu na nadharia ya fasihi zilifundishwa kwa Kiingereza. Kwa hivyo, uandalizi wa walimu wa Kiswahili ulichukuliwa kiholelaholela. Tasnifu za uzamili (isipokuwa chache tu zilizohusu mada za fasihi) na tasnifu za uzamifu ziliandikwa kwa Kiingereza. Idara hii haikuwa na kitengo cha utafiti wala cha uchapishaji kwa lugha ya Kiswahili.

Athari za mfumo huu pamoja na mazoea haya zilijitokeza hasa baada ya 1984. Kufuatia mapendekezo ya Tume ya Rais kuhusu Chuo Kikuu cha Pili (Republic of Kenya 1981), mfumo mpya wa elimu wa 8-4-4⁶ ulianzishwa. Ilipendekezwa kuwa Kiswahili kiwe somo la lazima na la kutahiniwa tangu shule za msingi hadi za upili. Mintarafu Mukuria (1995:41), ufundishaji wa Kiswahili kama somo la lazima ulitokea wakati ambapo hapakuwa na maadalizi yoyote. Kulikuwepo na ukosefu mkubwa wa walimu na pia vifaa vya kufundishia hasa vitabu. Wachapishaji hawakutaka kuchapisha kwa Kiswahili kwa kuwa vitabu vya Kiswahili havikuwa na soko. Lakini tangu wakati huo wachapishaji wamebadilisha mtazamo

⁶ Hadi mwaka 1984, Kenya ilifuata mfumo wa elimu wa miaka saba katika shule ya msingi, miaka minne katika shule ya upili na miwili ya kujiandaa kujiunga na chuo kikuu na angalua mitatu katika chuo kikuu. Huu mfumo uliitwa 7-4-2-3. Tangu 1985, kuna mfumo wa miaka minane katika shule ya msingi, minne katika shule ya upili na angalau minne katika chuo kikuu. Huu mfumo unaitwa 8-4-4.

wao kwa Kiswahili kwani soko la vitabu vya Kiswahili lilipanuliwa kupitia kwa mfumo wa 8-4-4.

Kwa upande wake, serikali ilifanya juhudi za kukumbana na ukosefu wa walimu. Kwanza, baadhi ya walimu wa shule za msingi waliokuwa wamepita kwa alama yoyote ya "Principal"⁷ katika Kiswahili katika mtihani wa kidato cha sita, walipandishwa cheo na kupelekwa kufundisha katika shule za upili. Pili, Kiswahili kikaanza kufundishwa katika vyuo vya ualimu wa kiwango cha Diploma. Pia kozi za nyakati za likizo (inservice) zikaanzishwa kwa walimu ambao hawakuwa wamehitimu.

Licha ya juhudi hizi zote, walimu wengi walijikuta taabani kwani hawakuwa wanafundishwa kwa Kiswahili katika vyuo vya ualimu. Kwa muda mrefu walimu wa Kiswahili, hasa katika kiwango cha uzamili nchini Kenya, wamekuwa wakifundishwa mbinu za kufundisha Kiswahili kwa Kiingereza (Ipara 1997). Mtindo huu ni kinyume sana na ule unaofuatwa kule Tanzania ambapo Kiswahili hutumika kufundishia (Rubanza 1999). Lakini pole pole baadhi ya vyuo vikuu hususan Chuo Kikuu cha Moi, vimeanza kufundisha kwa Kiswahili.

Mchango mkubwa wa Tanzania kwa ukuzaji wa Kiswahili nchini Kenya unaonekana katika vyuo vikuu hasa baada ya kuanzishwa kwa mfumo mpya wa elimu (8-4-4). Tume ya Rais (Republic of Kenya 1981) ilipendekeza kuanzishwa kwa chuo kikuu cha pili ambapo Kiswahili kingekuwa somo la lazima kwa wanafunzi wote bila kujali vitivo walivyojiunga navyo. Hii ni kwa kuwa wanafunzi wengi waliofuzu kutoka vyuo vikuu hawangeweza kujieleza vizuri kwa Kiswahili (Republic of Kenya 1981) ilhali walitakiwa kuelezea na kutekeleza sera za serikali vijijini. Kiswahili ndiyo lugha ya inayoeleweka kwa mapana vijijini inapolinganishwa na Kiingereza ambacho hutumika sana miongoni mwa wasomi teule pekee.

Chuo kikuu cha Moi, Eldoret, kilianzishwa kama chuo kikuu cha pili mnamo 1985. Isitoshe, mnamo mwaka wa 1987, serikali iliviamuru vyuo vikuu vitatu vilivyokuwepo wakati huo vianzishe kitivo cha elimu na kitengo cha sanaa. Katika mwaka huo huo (1987), chuo kikuu cha Moi kilianzisha idara ya Kiswahili na Lugha nyingine za Kiafrika. Lakini kilikumbwa na tatizo la ukosefu wa wahadhiri. Tanzania ililiokoa jahazi (ingawa bila makusudi) kupitia kwa wahadhiri Watanzania walioajiriwa.⁸ Hapa tunashuhudia utegemezi wa Kenya kwa Tanzania unaohusu uagizaji wa wataalamu

⁷ Mtihani wa kidato cha sita ulisahihishwa na watahiniwa wakajishindia ama Principal A, B, C, D, au E iwapo walipita mtihani. Vinginevyo wangepata Subsidiary au F

⁸ Idara ya Kiswahili na Lugha nyingine za Kiafrika katika chuo kikuu cha Moi ilianzishwa na Prof. Dkt. Said A. M. Khamis (Mtanzania) akishirikiana na Mw. Mung'ania (Mkenya). Baadaye wahadhiri Wakenya walijajiriwa lakini kwa muda mrefu wahadhiri wa ngazi za juu walikuwa Watanzania. Hao ni pamoja na Prof. Dkt. M. A. Mohamed, Prof. Dkt. E. Mbogo, Prof. Dkt. A. S. Nchimbi, Dkt. A. G. Gibbe na Mw. I. Ngozi (marehemu).

Kuwasili kwa Watanzania katika chuo kikuu cha Moi na vyuo vikuu vingine, kulibadilisha mtindo wa ufundishaji. Sambamba na mtindo wa chuo kikuu cha Dar es salaam, kozi zote za isimu, lugha na fasihi zikaanza kufundishwa kwa Kiswahili. Pia kozi mpya k.v. Mbinu za Uhariri, Uchapishaji na Uuzaji wa Vitabu pamoja na Sanaa za Maonyesho zilianzishwa katika Idara ya Kiswahili na Lugha nyingine za Kiafrika hususan katika chuo kikuu cha Moi, Eldoret. Kwingineko kozi hizi hufundishwa katika Idara ya Fasihi kwa Kiingereza na kitivo cha taaluma ya habari. Mbali na kufundisha kwa Kiswahili, istilahi za Kitanzania zilianza kuchukua mahali pa zile za Kenya (hoja hii inafafanuliwa katika sehemu ya 2.6).

Inavyoelekea ni kuwa Tanzania ilikuwa/imekuwa na mchango mkubwa kwa Kiswahili katika elimu ya juu nchini Kenya Tanzania iliipiku Kenya hasa tangu miaka ya 1960 chini ya uongozi wa rais mpenda Kiswahili, Mw. Julius Nyerere (marehemu) aliyetafsiri tamthilia za Shakespeare: *Juliasi Kaizari* na *Mabepari wa Venisi*.

Hata hivyo, Kenya ipo mbioni kuifikia na hata imeanza kuipita Tanzania kama alivyobashiri Gibbe (1995:87):

Upo ushahidi kuonyesha ya kwamba hali hii (ya Tanzania kuipita Kenya) itadumu kwa muda tu labda mpaka mwongo wa 1990, lakini itabadilika ghafula na kuwa nzuri kwa Kenya mwanzoni mwa karne ya 21 kwa sababu ya mpanuko wa elimu nchini humo na kozi za Kiswahili katika vyuo vikuu ambapo umuhimu wa utunzi wa kisanaa unahimizwa. Sasa hivi, 25 % ya bajeti nchini Kenya hutengewa elimu ilhali Tanzania inatumia 10% tu ya bajeti yake kwa elimu. (Tafsiri)

Ishara hizo ni nyingi. Kwanza, kwa zaidi ya miaka kumi iliyopita Kiswahili kimepewa umuhimu mkubwa shuleni na hata vyuoni. Kwa mfano, mnamo 1989, kabla ya kuanzishwa kwa Chuo Kikuu cha Maseno na utanzu wa chuo kikuu cha Egerton huko Laikipia, wanafunzi waliokuwa wanasomea taaluma ya Kiswahili katika vyuo vikuu walizidi 1700 (Mbaabu 1996:157). Hii idadi inakaribia idadi ya waliofuzu (1,887) kwa kipindi cha miaka ishirini kutoka Chuo Kikuu cha Dar es salaam (Amidu 1995). Kufikia leo kunavyo vyuo vikuu tisa vya umma na vya kibinafsi vinavyofundisha Kiswahili. Vyuo vikuu hivyo ni pamoja na Moi, Nairobi, Kenyatta, Egerton, Maseno, Baraton, Nazarene, chuo kikuu cha Methodist na chuo kikuu cha Katoliki cha Afrika Mashariki. Isitoshe, idadi ya wanafunzi wanaosomea Kiswahili katika vyuo vikuu vya umma imeongezeka tangu mwaka wa 1998 ambapo mpango wa masomo kwa wanafunzi wanaojigharamia ulianzishwa.

Pili, asili mia kubwa ya wanafunzi katika vyuo vikuu wako katika kitivo cha ualimu. Kwa kutaka kuajiriwa pindi tu baada ya kufuzu, 35% ya wanafunzi-walimu huchukua Kiswahili kama mojawapo ya masomo watakayofundisha shuleni baadaye (Gibbe 1997). Hii ni kwa sababu ya vikwazo vya Benki ya Dunia vinavyoitaka serikali ikomeshe uajiri wa walimu. Lakini walimu wa lugha bado wana nafasi ya kuajiriwa. Fauka ya hayo, tangu 1996, tume ya uajiri wa walimu nchini hutoa marupurupu maalumu kwa walimu wa masomo ya sayansi na lugha. Hii ni motisha kabambe kwa walimu wa Kiswahili na wanaotaka kuwa walimu watachukua somo la Kiswahili. Bila shaka wanaofuzu kwa Kiswahili ni wengi kuliko huko Chuo Kikuu cha Dar es salaam ambacho mintarafu ya Amidu (1995) kilishindwa kutoa

walimu wa Kiswahili kwa chuo kikuu cha Ghana kwa sababu ya uhaba wa walimu wa Kiswahili. Inafaa ikumbukwe kuwa Tanzania hadi sasa ina chuo kikuu kimoja tu cha umma kinachofundisha Kiswahili.

Katika kiwango cha uzamili na uzamifu, Kenya inaelekea kuipita Tanzania. Tasnifu zote katika Idara ya Kiswahili na Lugha nyingine za Kiafrika hasa katika chuo kikuu cha Moi huandikwa kwa Kiswahili. Fauka ya yote, mnamo 1996, kupitia kwa chuo kikuu cha Moi, Kenya ilitoa tasnifu ya kwanza ya uzamifu iliyoandikwa kwa Kiswahili. Hata hivyo, aliyefuzu hakuwa Mkenya bali Mtanzania.⁹ Waliomfuata na wanaoendelea na tafiti zao za uzamifu wanafanya hivyo kwa Kiswahili. Inaonekana kuwa Kenya imeipita Tanzania katika kiwango cha juu cha elimu kwa sababu nchini Tanzania tasnifu za uzamifu hutungwa kwa Kiingereza (Amidu 1995).

Kwa muhtasari, kuna utegemeano mkubwa katika kipengele cha elimu. Lakini Kenya imeanza kwa kuitegemea sana Tanzania kuliko ilivyofanya Tanzania. Hata hivyo, utegemezi huu umezaa matunda kwani utegemezi kwa Kenya umeanza kujiri kwani Watanzania wameanza kujiimarisha kitaaluma nchini Kenya. Kwa lugha nyingine, utegemeano kati ya nchi hizi mbili umezaa utegemeano.

2.4. Kiswahili katika Uchapishaji

Uchapishaji ni mradi ghali ambao huhitaji kiasi kikubwa cha pesa ili kuuanzisha na kuudumisha. Wenye viwanda vya uchapishaji hulazimika kufanya utafiti na kukadiria ukubwa wa soko la wanunaji wa bidhaa zao kabla ya kuamua juu ya aina ya miswada na lugha ya/za kuchapishia. Wao hufanya hivyo ili kukwepa hasara zinazoweza kutokana na mauzo machache au ukosefu kabisa wa mauzo.

Kama tulivyoona awali, kasumba ya kukitukuza Kiingereza dhidi ya Kiswahili imeendelezwa sana nchini Kenya katika mfumo wa elimu tangu shule za chekechea na zile za msingi. Kwa hivyo, watu wengi hawasomi vitabu kwa Kiswahili katika viwango vya juu vya elimu. Iwapo wasomaji wa vitabu vya Kiswahili wapo, basi wengi wao huwa ni wanafunzi wa shule za msingi na sekondari. Si ajabu basi kuwa miswada inayochapishwa na viwanda vingi nchini ni ile ya Kiingereza. Hili si jambo lililoanza juzi. Kariara (1995) alidai kuwa baina ya 1972 na 1975 kulizuka viwanda kadhaa vya uchapishaji vya Kiingereza k.v. Heinemann na Oxford University Press. Viwanda hivi havikuchapisha mswada wowote kwa Kiswahili. Anaendelea kueleza kuwa katika kipindi hicho hicho, viwanda kadhaa vya wenyeji wa Afrika vilianzishwa k.m. East African Publishing House, Pan African Researchers Ltd, Comb Books Ltd., Shungwaya Publishers, Gazelle Books, Uzima Press, Evangel Publishing na Gakaara Publishing Service. Kati ya hivi vyote, ni Uzima Press na Evangel Publishing House

⁹ Dkt. Abel Gregory Gibbe aliyefuzu mnamo Desemba 1996 alitangazwa katika sherehe ya kufuzu kuwa mtaalamu wa kwanza kuandika tasnifu ya uzamifu (PhD) kuhusu Kiswahili kwa Kiswahili. Yeye ni mzaliwa wa Tanzania na wakati huo alikuwa mhadhiri katika chuo cha Moi, Kenya.

(ambavyo ni vya kidini) pekee vilivyochapisha kwa Kiswahili na lugha nyingine za Kiafrika nchini Kenya. Ni dhahiri kuwa ni wachapishaji wachache sana walijishughulisha na uchapishaji kwa Kiswahili. Vinginevyo, iwapo hawakuchapisha kwa Kiingereza basi walichapisha kwa lugha za kienyeji kama alivyofanya Gakaara Wanjau mwenye Gakaara Publishing Service ambaye alichapisha kwa Gikuyu.

Kwa sasa, vitabu vingi vya Kiswahili vilivyochapishwa ni vile vya kiada ambavyo vinatumia na wanafunzi wa shule za msingi na sekondari. Kwa hivyo, waandishi wengi Wakenya wamekuwa wakitunga vitabu vya ngazi hizo za elimu. Hata hivyo, inafaa tukumbuke kuwa wapo wanaoandika kwa Kiswahili. Amidu (1995:64) anaripoti kuwa kufikia 1991:

Profesa Abdulaziz, Marehemu Jay Kitsao, Ndugu Kazungu na Ndugu Bakari walikuwa wakiandika kwa Kiswahili. Kwa mfano mnamo 1991 Kitsao alikuwa amechapisha kazi za sanaa tatu ilhali Ndugu Kazungu na mwenzake walikuwa wametunga vitabu vya kiada kwa vidato vya tatu na nne vilivyochapishwa na Oxford University Press

Kwa hivyo, wataalamu wa kazi za sanaa kwa Kiswahili si wavivu. Tatizo kubwa kwao kwa muda mrefu limekuwa ni vikwazo vya wachapishaji na sera ya lugha nchini. Wachapishaji hupata mauzo mazuri kutona na vitabu vya kiada. Isitoshe, lugha ya kufundishia hadi chuo kikuu ni Kiingereza ilhali Kiswahili ni somo tu. Kwa hivyo, miswada ya wataalamu kuhusu elimu ya juu haikubaliwi kwa Kiswahili.

Kwa upande mwingine, vitabu vingi vya Kiswahili vinavyotumiwa katika ngazi za juu za elimu nchini Kenya, hasa vya isimu, vimechapishwa na viwanda vya Tanzania kama vile TUKI, EAPH, IPH, UPH, ESC Ltd, UDSM Press n.k. Vile ambavyo vimechapishwa nchini Kenya havikutungwa na Wakenya bali na Watanzania. Labda vimechapishwa kwa sababu vinaweza pia kutumika katika shule za upili na vyuo vya ualimu. Mbaabu (1996) anatodokeza kuwa utunzi wa kisanaa kwa Kiswahili umetawaliwa sana na Watanzania wanaochapishia miswada yao nchini Kenya. Kwa mfano, Marehemu Shabaan Robert, aliyekuwa mwanasanaa maarufu aliwahi kuchapishia kazi zake kumi na tano mjini Nairobi. Naye Said M. Khamsi mwanasanaa maarufu amechapisha riwaya, tamthilia na diwani zake zote nchini Kenya. Watanzania wengine waliochapishia kazi zao nchini Kenya ni pamoja na E. Kezilhab, I. Hussein na F. Katambula miongoni mwa wengine. Vitabu vingi vya waandishi kutoka Tanzania ndivyo vinatumika kufundisha na kutahini Fasihi kwa Kiswahili sio tu katika shule za upili bali pia katika chuo kikuu. Hii ina maana kuwa Wakenya wanafundishwa fasihi iliyozalishwa kwa mitazamo ya Watanzania na wala si kwa mitazamo ya Wakenya. Huu ni utegemezi kwa sababu wanafunzi wanakua na kuifasiri jamii kwa mitazamo ya Kitanzania. Hata hivyo utegemeano unajitokeza kwani kazi hizi zinazofundishiwa fasihi zimechapishiwa nchini Kenya.

Kufikia hapa ipo haja ya kutahadhari kuchukulia kuwa wataalamu wa Kiswahili nchini Kenya hawatungi vitabu kuhusu Kiswahili ambavyo vinaweza kutumiwa katika viwango vya juu vya elimu. Ukweli ni kuwa wao hutunga vitabu lakini vitabu hivyo hutumika sio tu na

wataalamu wa Kiswahili bali pia na wataalamu wa taaluma nyingine kama vile historia, elisiasa, eliuchumi, na hat wasomaji wa kujiburudisha. Ili kukidhi mahitaji ya makundi haya yote, wanatumia Kiingereza badala ya Kiswahili. Baadhi ya wataalamu waliofanya hivyo ni pamoja na Mazrui & Mazrui na Mbaabu. Wakati mwingine Wakenya pia wamechapishia kazi zao kwa Kiswahili huko Tanzania kama alivyofanya Nyaigotti-Chacha (*Ushairi wa Abdilatif Abdalla*, 1994, University of Dar es salaam Press). Hii labda ni kwa sababu viwanda vya chapa nchini vimeripotiwa kutoikubali miswada ya Kiswahili alivyosema Okwanya (1990:461):

...mchapishaji atamwambia mwenye kuleta kazi hiyo nasikitika kuwa kitabu chako kinafaa kupigwa chapa, lakini naona hakiwezi kuwa cha manufaa sana shuleni. Asante kwa kuniletea kazi yako hii, lakini unaweza kujaribu bahati yako kwa wachapishaji wengine.

Kutokana na mwelekeo huu hasi wa wachapishaji wengi nchini Kenya kwa Kiswahili, mashirika mengi ya Kitanzania yamekuwa yakijipatia faida kutokana na mauzo yao ya vitabu na majarida ya Kiswahili nchini Kenya. Baadhi ya mashirika hayo ya Kitanzania ni: Taasisi ya Uchunguzi wa Kiswahili (TUKI), Education Services Centre Ltd. (ESC), Tanzania Publishing House (TPH), na University of Dar es salaam (UDSM) Press.

2.6 Utafiti, Istilahi na Kamusi

Uchunguzi na utafiti wa Kiswahili ni kipengele muhimu katika ukuzaji, upanuzi na uendelezaji wa lugha. Kutokana na uchunguzi, maswala ya kiisimu, lugha na fasihi hubainishwa na kuwa kichokoo cha utafiti wa baadaye. Uchunguzi huu unaweza kufanywa ama na wazamili, wazamifu au watafiti ambao wameajiriwa na kulipwa mshahara kwa kufanya kazi ya utafiti. Jukumu hili ni nyeti na huhitaji kiasi kikubwa cha pesa ili kuendelezwa. Linahitaji serikali na masharika wafadhili kutoa michango ili kudhibiti na kumudu utafiti. Tanzania na Watanzania wamekuwa katika msitari wa mbele katika utafiti.

Kufikia leo, Kenya inategemea matokea ya utafiti wa lugha na isimu kutoka Tanzania ambayo imegharamia miradi ya utafiti katika Kiswahili. Utafiti mbali mbali huendeshwa katika Taasisi ya Uchunguzi wa Kiswahili (TUKI), na Baraza la Kiswahili la Tanzania (BAKITA). Vyuo vikuu nchini Kenya hufanya utafiti kuhusu Kiswahili katika idara za Kiswahili hususan kupitia tasnifu za uzamili na uzamifu. Bado hakuna taasisi nchini Kenya. Hata hivyo zipo ishara za kuanzishwa Baraza la Kiswahili, Kenya (BAKIKE) has kufuatia kupita kwa hoja ya bunge kuhusu kuanzishwa kwa Baraza la Lugha ya Taifa (BALUTA) mnamo Aprili 2000. Hatua hii imefikwa baada ya Wakenya kuiga mfano wa Tanzania. Kwanza, mnamo 1997 kulifanyika kongamano la Kiswahili huko Eldoret liliwajumuisha wataalamu wa Kiswahilikutoka vyuo vikuu vyote nchini Kenya. Kongamano hilo liliunda Chama cha Kiswahili cha Taifa (CHAKITA) ambcho kinalingana na BAKITA ya Tanzania. Kisha CHAKITA ilipendekeza kuundwa kwa Baraza la Kiswahili la Taifa (BALUTA) na kisha Baraza la Kiswahili, Kenya (BAKIKE). Azma ya BALUTA ni kushughulikia utafiti katika lugha zote za Kiafrika nchini ilhali BAKIKE inaazimia kujishughulisha na Kiswahili. Pia kwa

kutambua umuhimu wa siasa katika kuendeleza Kiswahili nchini Tanzania, CHAKITA iliwabembebeza wabunge kuwasilisha hoja na mswada bungeni kuhusu BALUTA na BAKITA. Iwapo hoja iliyopitishwa na bunge mnamo Aprili 2000 itatekelezwa, basi Kiswahili nchini Kenya kitaendelea si haba.

Kwa kuwa Tanzania tayari ina taasisi ya uchunguzi wa Kiswahili, imepiga hatua ndefu katika ukuzaji wa lugha na fasihi kwa jumla. Mchango mkubwa has ni ule wa uimarishaji wa istilahi na uchapishaji wa kamusi za aina mbalimabli. Wakenya wamefaidi kwa kutumia istilahi na kamusi za juhudi kubwa za Watanzania. Mathalani, ukosefu wa mratibu wa istilahi nchini Kenya umesababisha kuwepo kwa visawe vingi kwa jambo lile lile moja Ipara (1997). Lakini kwa kurejelea kamusi, tafsiri sanifu au kamusi zilizotungwa na TUKI, suluhisho hupatikana. Kwa mfano, wataalamu wengi huitegemea *Kamusi Sanifu ya Isimu na Lugha* (1990) iliyoandaliwa na TUKI ikiwa na wanajopo wake wote kutoka Tanzania. Wasomaji wa lugha kwa jumla wanaitegemea sana *Kamusi ya Kiswahili Sanifu* (1981) ya TUKI ilhali wanasayansi pekee huitegemea *Kamusi sanifu ya Biolojia, Fizikia na Kemia* (1990) iliyochapishwa na TUKI. Kamusi hizi zilikuwa na wanajopo wengi kutoka Tanzania.

Kwa muhtasari kwa sababu ya ukosefu wa chombo cha kusanifisha msamiati nchini Kenya, misamiati kadhaa ambayo asili yake ni lugha za kikabila za Tanzania imezagaa katika Kiswahili kinachotumika sio tu nchini Tanzania bali pia nchini Kenya. Kwa mfano:

<i>Msamiati</i>	<i>Lugha ya Tanzania</i>	<i>Maana (Kiingereza)</i>
Ikulu	Kinyamwezi	State House
Mviga	Kishambala	Ceremony
Bunge	Kihaya	Parliament
Kabwela	Kinyamwezi	Citizen
Vangavungu	Kipemba	Cryptic saying
Ngeli	Kihaya	Noun class
Ngowela	Kikaguru	Antiphony
Uyaikwaji	Kipare	Cliteridectomy
Kitivo	Kipare	Faculty

(Kutoka Mbaabu 1996: 211)

Hii haimaanishi kuwa hakuna msamiati uliobuniwa nchini Kenya uliosambaa hadi Tanzania. Ipo mifano lakini ni michache mno. Kwa muhtasari, ingawa kuna utegemeano kati ya Tanzania na Kenya, inaelekea Kenya imeitegemea sana Tanzania katika kipengele cha utafiti, istilahi na kamusi.

3. Hitimisho

Lengo la mjadala lilikuwa kutathmini iwapo Kenya imeitegemea Tanzania katika kukikuza, kukipanua na kukiendeleza Kiswahili kwa namna mbalimbali. Nimebainisha namna hizo katika misingi ya siasa na utumishi wa umma, uschapishaji; utafiti, istilahi na kamusi. Katika maeneo hayo yote imewazi kuwa Watanzania wamepiga hatua ndefu sana ukiwalinganisha na Wakenya. Kwa sababu hii athari za ufanisi wao zimepenya hadi Kenya ambayo imechuma nafuu na inaendelea kufaidi mifano ya ufanisi wa jirani yake. Matokeo ya kuchuma nafuu huku ni mema hivi kwamba hata pale ambapo Kenya haijazingatia sana Kiswahili, kuna usalama kudai kuwa iwapo Kenya ingechukua mfano wa Tanzania ingevuna matunda mema. Isitoshe, tunaweza kudai kuwa wasomi wa Kiswahili nchini wanafanya juhudi ambazo zimesawazisha utegemezi huu isipokuwa mchango wa serikali ama ni mdogo mno au haupo.

Imedhihirika kuwa siasa na elimu ni vyombo muhimu katika ukuzaji na uendelezaji wa lugha. Mbali na wanasiasa kukifaa Kiswahili kwa kukitumia hadharani, wana uwezo wa kukikuza au kukididimiza kwa kutoa maamuzi ya kisera na yanayohusu kutenga na kutoa fedha za kutumiwa katika utafiti na uendelezaji wa lugha. Kutokana na siasa mfumo wa 8-4-4 umetoa mchango si haba katika kukikuza Kiswahili nchini. Isitoshe, inaelekea kuwa baada ya Kenya kuiga mfano wa Tanzania katika elimu, imepiga hatua ndefu na kuipita Tanzania hata katika elimu ya juu. Hatimaye, ingawa nimesema kuwa Kenya imeitegemea Tanzania, mjadala umedhihirisha kuwa Tanzania hali kadhalika imeitegemea Kenya kwani waandishi wake wengi huchapisha vitabu vyao vingi nchini Kenya. Isitoshe, hata baadhi ya wataalamu wanaotoka Tanzania wamejiimarisha kimasomo nchini Kenya. Hii ni ishara njema kwani kutegemeana kutakuwepo daima dumu na kunastahili kuhimizwa kwa kuwa ni afadhali kuliko utegemezi.

Orodha ya vifupisho vilivyotumika

CCM	Chama cha Mapinduzi
DOI	District Officer One
EAPH	East African Publishing House
ESC	Education Services Centre
KANU	Kenya African National Union
TANU	Tanganyika African National Union
TPH	Tanzania Publishing House
TUKI	Taasisi ya Uchunguzi wa Kiswahili
UDSM	University of Dar es salaam

Marejeleo

- Amidu, A. A. 1995. Kiswahili, a continental language: how possible is it? (Part 1) *Nordic Journal of African Studies* 4(2): 50-72.
- Bamgbose, A. 1991. *Language and the Nation: The Language Question in Sub-Saharan Africa*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Chiraghdin, S. & M. Mnyampala 1986. *Historia ya Kiswahili*. Nairobi: Oxford University Press.
- Gibbe, A. G. 1981. *Historia ya Kiswahili*. Dar es salaam: Education Services Centre Ltd.
- Gibbe, A. G. 1995. Making of literature in Swahili; the example of Tanzania. *Creative Use of Language in Kenya*, ed. by K. Senanu & D. Williams. Nairobi: Jomo Kenyatta Foundation. pp. 84-94.
- Gibbe, A. G. 1997. Marginalization of the indigenous languages in Africa; the example of Tanzania (unpublished manuscript).
- Hamad, S. S. 1995. Hotuba ya Mhe. Seif Shariff Hamad katika Mkutano wa Waandishi wa Habari katika Ukumbi wa Bwawani Plaza, Mjini Zanzibar, 19 Aprili 1995.
- Harries, L. 1976. The nationalization of Swahili in Kenya. *Language in Society* 5: 153 – 164.
- Ipara, I. O. 1997. Terminologies in tertiary Kiswahili teacher training programmes in Kenya; retrospective and prospective remarks. Paper presented at the inaugural seminar of the Faculty of Education, Moi University, February 13 – 14 1996. Eldoret: Moi University.
- Kariara, J. 1995. Literature in Kenya; the influences and effects of publishing. K. Senanu & D. Williams (eds.). pp. 9-23.
- MacWilliam, A. & Chuwa A. 1990. Kubadili msimbo bungeni. *Kiswahili* 57: pp. 14-29.
- Marshad, H. A. 1993. *Kiswahili au Kiingereza? (nchini Kenya)*. Nairobi: Jomo Kenyatta Foundation.
- Mazrui, A. "Bulleting" the ballot: ethnicised violence and the 1997 elections at the Kenya coast. *The 1997 Elections and the Democratisation process in Kenya: of frauds and failures. African Studies Centre Seminar, Leiden*. 28 – 30 September 1998. Leiden: University of Leiden.
- Mazrui, A. & A. Mazui. 1995. *Swahili State and Society; the Political Economy of an African Language*. Nairobi: East African Educational Publishers.
- Mazrui A. M. & I. N. Shariff. 1994. *The Swahili, Idiom and Identity of an African People*. New Jersey: Africa World Press.
- Mbaabu, I. 1996. *Language Policy in East Africa*. Nairobi: Education Research and Publication.
- Mukuria, D. M. 1995. Kenya's language policy developments with special emphasis on Kiswahili. K. Senanu & D. Williams (ed.). pp. 34-44.
- Mulusa, T. 1978. Adult Education and Kiswahili. *Kenya Journal of Adult Education* 6, 2: 18 – 22.

- Okeiga, O. 1997. Uwezekano wa Kutumia Kiswahili katika Sheria Nchini Kenya. (unpublished M. Phil. thesis) Eldoret: Chuo Kiku Cha Moi.
- Okwanya, F. O. 1990. Uandalizi wa miswada na shida zinazowakabili waandishi wa Kiswahili-Kenya. *The Role of Language Literacy Programme with Special Reference to Kiswahili in East Africa* Proceedings of the International Kiswahili Conference funded by DSE and held in Nairobi, September, ed. by Josef Müller. pp. 216–231.
- Republic of Kenya. 1968. *The Kenya Education Commission Report*. London: English Press.
- Republic of Kenya. 1981. *The report of the Presidential Working Committee on the Establishment of the Second University in Kenya*. Nairobi: Government Printer.
- Senanu, K. & D. Williams (ed.). 1995. *Creative Use of Language in Kenya*. Nairobi: Jomo Kenyatta Foundation.
- Rubanza, Y. I. 1999. In search of a meaningful language policy in Tanzania. *Comparative Perspectives on Language and Literacy Selected Papers from the Work of the Language and Literacy Commission of the 10th World Congress of Comparative Education Societies, Cape Town, 1998*. Ed. by L. Limage. Dakar: UNESCO. pp. 281–292.
- Tuli, S. K. R. 1985. *Chimbuko la Kiswahili – Kukua na Kuenea Kwake*. Arusha: Utalii Exporters and Publications.